

Літаратура і крыніцы

1. Тойнби, А.Д. Постижение истории / А.Д. Тойнби; пер. с англ. Е.Д. Жаркова. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 640 с.
2. Мюссе, Л. Варварские нашествия на Европу: германский натиск / Л. Мюссе; пер. с фр. А.П. Саниной. – СПб.: Евразия, 2006. – 416 с.
3. Корсунский, А.Р. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств (до середины VI в.) / А.Р. Корсунский, Р. Гюнтер. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 256 с.
4. Ле Гофф, Ж. Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф; пер. с фр. В.А. Бабинцева; послесл. А.Я. Гуревича. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 560 с.
5. Тодд, М. Варвары. Древние германцы. Быт, религия, культура / М. Тодд; пер. с англ. Н.Ю. Чехонадской. – М.: Центрполиграф, 2005. – 223 с.
6. Томпсон, Э.А. Гунны. Грозные воины степей / Э.А. Томпсон; пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: Центрполиграф, 2008. – 256 с.
7. Сулимирский, Т. Сарматы. Древний народ юга России / Т. Сулимирский; пер. с англ. Т.В. Китаиной. – М.: Центрполиграф, 2007. – 191 с.
8. Гимбутас, М. Славяне. Сыны Перуна / М. Гимбутас; пер. с англ. Ф.С. Капицы. – М.: Центрполиграф, 2008. – 216 с.
9. Gimbutas, M. The Balts / M. Gimbutas. – London: Thames and Hudson, 1963. – 286 p.
10. Maenchen-Helfen, O.J. The World of the Huns: Studies in Their History and Culture / O.J. Maenchen-Helfen; Ed. M. Knight. – Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1973. – XXIX, 602 p.
11. Вольфрам, Х. Готы. От истоков до середины VI века / Х. Вольфрам; пер. с нем. Б.П. Миловинова, М.Ю. Некрасова. – СПб.: Ювента, 2003. – 656 с.
12. Клингт-Йенсен, О. Дания до викингов / О. Клингт-Йенсен; пер. с англ. А.П. Саниной. – СПб.: Евразия, 2003. – 245 с.
13. Лауринавичюс, Й. Древняя Литва: Цивилизация и государство (легенды и факты в этническом аспекте) / Й. Лауринавичюс. – Минск: БГПУ, 2009. – 328 с.
14. Магомедов, Б.В. Этнические компоненты черняховской культуры / Б.В. Магомедов // Stratum plus. – 2000. – № 4. – С. 322–330.
15. Бернштам, А.Н. Очерк истории гуннов / А.Н. Бернштам. – Ленинград: Изд-во Ленинград. гос. ун-та им. А.А. Жданова, 1951. – 256 с.
16. Чужое: опыты преодоления. Очерки из истории культуры Средиземноморья / Институт востоковедения РАН, Отдел сравнительного культуроведения; под ред. Р.М. Шукурова. – М.: Алетейа, 1999. – 384 с.
17. Гаўрытухін, І.А. Гуны / І.А. Гаўрытухін // Археалогія Беларусі: энцыклапедыя. У 2 т. – Мінск, 2009. – Т. 1. А–К. – С. 279–281.
18. Рассадин, С.Е. Первые славяне. Славяногенез / С.Е. Рассадин. – Минск: Белорусский Экзархат, 2008. – 288 с.

Summary

The article is devoted to the historiographical analysis of the foreign scientists' works of XXth century on the problem of the ethnical area's transformation of Europe from IV to VI centuries A.D. under the Huns' influence. The author touches upon the materials of the most significant historians which consist of the essential features of the given problem. The principal trends in this analysis are pointed out. The different views in science on the range of aspects are shown. The topicality of the theme is caused by that the study of the tribal area's changing of the continent by the Huns from IV to VI centuries A.D. has the number of low developed trends for the comprehensive research.

Паступіў у рэдакцыю 17.09.2010 г.

УДК 94(476):39«196/199»

А.М. Сувалаў,

*старшы выкладчык кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права
Акадэміі МУС Рэспублікі Беларусь*

ДАСЛЕДАВАННЕ ПРАБЛЕМЫ ЭТНАГЕНЕЗУ БЕЛАРУСАЎ У НАВУЦЫ 60–90-х гг. XIX ст.

Пануючымі этнагенетычнымі падыходамі разглядаемага перыяду былі велікарускі і польскі, якія аднолькава адмаўлялі беларусам у праве на этнічную самастойнасць. Указаныя падыходы сфарміраваліся ў пачатку XIX ст. у сувязі з палітычнымі падзеямі: падзеламі Рэчы Паспалітай і вайной 1812 г. Прэтэнзіі на тэрыторыю Беларусі патрабавалі свайго абгрунтавання. Таму пытанне этнічнай прыналежнасці і паходжання беларусаў ва ўказаны час набывае важнасць і актуальнасць не столькі з навуковага інтарэсу да гэтай праблема, колькі з пазіцыі тагачаснай палітычнай кан'юнктуры. Уплыў палітычнага фактару на ацэнкі грамадскасці і на пазіцыі вучоных узмацняўся ў час абвастрэння сітуацыі ў Беларусі, асабліва падчас паўстанняў 1830–1831 і 1863–1864 гг. Таму спачатку ўзніклі палітычна выгадныя для зацікаў-

леных бакоў ідэі аб прыналежнасці асноўнай часткі насельніцтва Беларусі да рускага (велікарускага) або польскага народаў, а затым з цягам часу ўказаныя ідэі пачынаюць набываць пэўную навуковую аргументацыю, развіваюцца ў свайго кшталту канцэпцыі. У межах гэтых канцэпцый фарміруюцца свае варыяцыйныя асаблівасці і адрозненні.

Напрыклад, арыгінальныя этнагенетычныя ідэі знайшлі сваё адлюстраванне ў публікацыях І. Бяляева. Этнічныя пачаткі беларусаў (пад апошнімі аўтар разумеў выключна нашчадкаў палачан) выводзіліся ім ад старажытных велікарускіх каланістаў-перасяленцаў з Вялікага Ноўгарада, якія ў выніку кантактаў з Літвой набылі свае пэўныя асаблівасці. Такая этнічная гісторыя палачан прыводзіла да пэўных цяжкасцей у іх стасунках з дрыгавічамі [1, с. 14, 65, 72]. Асаб-

лівасці дыялектаў беларускай мовы ён выводзіў да мовы старажытных славянскіх плямён. Дыялект поўдня Беларусі, які, па яго ацэнцы, бліжэй падыходзіць да «маларасійскага» (украінскага), быў заснаваны на мове дрыгавічоў [1, с. 14]. Тым не менш вынікам кантактаў палачан з дрыгавічамі на поўначы сучаснай Беларусі стала фарміраванне новай супольнасці – крывічоў [1, с. 114–115]. Пры тым, што імя палачан захавалася за крывічамі, а прыпяцкія дрыгавічы працягвалі называцца сваім ранейшым імем [1, с. 115]. І. Бяляеў ігнараваў назву «Беларусь», што бачна ўжо па назве яго даследавання: «Гісторыя Полацка або Паўночна-Заходняга краю Расіі ад старажытнасці да Люблінскай уніі». На жаль, у яго прасочваецца і адкрыты шавінізм, што не зусім стасуецца з навуковымі задачамі даследавання. Так, пры аналізе далейшага этнічнага развіцця беларусаў у часы ВКЛ і Рэчы Паспалітай І. Бяляеў сцвярджаў, што яно працякала пад «ігам ляхаў і жыдоў» [1, с. 114].

Наогул узмацненне шавіністычных настрояў было характэрна для даследаванняў гісторыі Беларусі ў разглядаемы перыяд. Асабліва гэта заўважна падчас абвастрэння палітычнай сітуацыі ў Беларусі ў сувязі з паўстаннем 1863–1864 г. Рэгулярна выходзілі з друку публікацыі палемічнага характару, накіраваныя на актывізацыю барацьбы з уплывам так званага «польскага элемента» і каталіцтва ў Беларусі. У іх шырока выкарыстоўваліся матэрыялы гістарычнага мінулага беларускага народа ў неабходнай аўтарам інтэрпрэтацыі. Паказальнымі ў гэтым плане з’яўляюцца публікацыі М.В. Каяловіча, які ў гэты перыяд значна ўплываў на фарміраванне адносін расійскай навуковай грамадскасці да беларускага рэгіёна. Шмат чым дзякуючы менавіта яго публікацыям пра беларусаў фарміруецца ўяўленне як аб безумоўна рускай галіне. Так, паслядоўна выступаючы за распаўсюджанне назвы «Беларусь» на ўсю тэрыторыю беларускага племені [2, с. 1], ён, тым не менш, ніколі не называў мову беларусаў беларускай. У яго працах яна часцей выступае як мова «мясцовага насельніцтва» або «заходнеруская мова» [2, с. 2, 11].

М. Каяловіч, пражываючы па-за межамі радзімы, даволі ўважліва сачыў за падзеямі ў Беларусі. У першай палове 80-х гг. XIX ст. ён ужо канстатаваў з’яўленне адукаваных «заходнерускіх» людзей, якія размаўляюць на мове свайго мясцовага насельніцтва, і выказваў шкадаванне аб іх малалікасці [2, с. 11]. Больш таго, ён быў адным з тых нешматлікіх аўтараў, якія прызнавалі нават наяўнасць беларускай галіны ў мясцовай літаратуры [2, с. 16]. Але ўсё гэта было звязана не з праяўленнем у М. Каяловіча беларускага нацыянальнага пачуцця, а з яго палітычнымі памкненнямі: жаданнем праз пераарыентацыю інтэлігенцыі Беларусі з поль-

скай культуры на мясцовую беларускую зменшыць сацыяльную базу польскага элемента ў краі. Пры гэтым ён сам указваў на тую акалічнасць, што ўкраінскі нацыянальны рух актыўна падтрымліваецца палякамі. Беларусі, па меркаванні аўтара, такая небяспека не пагражае, паколькі беларускае племя блізкае да велікарусаў, і таму ніякі сепаратызм у ім не можа мець моц [2, с. 16–17, 19].

Толькі разумеючы вышэйназванае можна разабрацца ў сутнасці этнагенетычных поглядаў М. Каяловіча. Аснову беларускага народа, па яго меркаванні, склалі крывічы і дрыгавічы, якія па першым часе не мелі ніякіх прыкмет, што адрознівалі б іх ад іншых усходнеславянскіх плямён [2, с. 60]. Галоўным фактарам, які паспрыяў з’яўленню асаблівасцей паміж усходняй і заходняй паловамі рускага народа, стаў палітычны, а менавіта раз’яднанне іх у выніку татара-мангольскага пагрому [2, с. 15, 54–55].

Першыя прыкметы падзелу паміж дзвюма часткамі рускага народа даследчык фіксаваў ужо ў другім дзесяцігоддзі XI ст., што ўказвала на наяўнасць і іншых (апрача татара-мангольскага іга) фактараў, якія прадвызначылі фарміраванне гэтых асаблівасцей [2, с. 57]. Палітычнае адасабленне беларускага племені М. Каяловіч бачыў у вылучэнні Полацка, які стаў адным з цэнтраў трох рускіх абласцей: Беларусі, Галіцыі і Масквы [2, с. 68]. Гэтыя і пазнейшыя падзеі (уваходжанне Беларусі ў ВКЛ, а з 1569 г. – у Рэч Паспалітую) не парушылі агульнарускай еднасці. Таму адзінай перспектывай этнічнага развіцця для «заходнерускага народа», па М. Каяловічу, можа быць толькі зліццё з велікарусамі [2, с. 51].

А. Пыпін стаў першым з тых, хто пры гістаграфічным аналізе прац сваіх папярэднікаў адназначна прызнаў факт існавання «беларускага племені» і паставіў пытанне аб тым, наколькі і ў якіх рысах свайго характару беларусы адрозніваюцца ад велікарусаў [3, с. 7–9, 34]. Больш таго, гэты даследчык прасачыў дынаміку этнічных працэсаў на тэрыторыі Усходняй Еўропы і ўказаў на адсутнасць этнічнага адзінства сярод тутэйшых славян у часы старажытнай Русі, калі летапіс называе шэраг плямён, якія хоць і належаць да аднаго цэлага, але ж дзеляцца на паасобныя роды, што пасяліліся ў розных месцах і маюць кожны свае звычаі [3, с. 9]. Пры гэтым працэс аб’яднання славянскіх плямён ва Усходняй Еўропе быў абумоўлены, па яго меркаванні, іх блізкай роднасцю, хрысціянствам, панаваннем князёў адной дынастыі, узнікшай пісьменнасцю, ваеннымі паходамі і гандлёвымі адносіннямі [3, с. 9]. Па прызнанні вучонага, нават гэтыя абставіны не маглі сцерці мясцовыя асаблівасці, што існавалі раней. А. Пыпін указваў на захаванне пэўных асаблівасцей нават у часы, калі ўжо назвы плямён

мелі не этнічны, а больш палітычны змест [3, с. 10]. Акрамя таго, што старажытнага адзінага «чыста рускага» народа не было, працэс паступовага збліжэння ўсходнеславянскіх плямён быў перарваны знешнімі прычынамі, а менавіта нашэсцем татар і, як сцвярджаў А. Пыпін, літоўцаў [3, с. 10–11]. Па яго меркаванні, менавіта зародкі індыўідуальных асаблівасцей плямён сталі асновай развіццёвых адрозненняў. Працэс фарміравання трох галоўных галін «рускага племені» (велікарусаў, маларусаў і беларусаў) адбывалася амаль паралельна [3, с. 11]. Пры гэтым у аснове працэсу, што адбываўся ў мове, ляжалі не знешнія падставы (яны мелі другаснае значэнне), а значна больш старажытныя мясцовыя племянныя стыхіі. А. Пыпін выказаў меркаванне, што дыялектныя адрозненні паміж трыма галінамі «рускага племені» ў IX ст. былі больш значнымі, чым раней уяўлялася [3, с. 11]. Не менш істотнымі падаюцца і заўвагі, згодна з якімі першыя адрозненні ўзніклі раней, чым пачаўся польскі ўплыў [3, с. 12]. Гэты выгляд тым больш вартым, паколькі раней у расійскай гістарыяграфіі менавіта польскі ўплыў разглядаўся адзінай прычынай аддзялення беларускай гаворкі ад велікарускай [3, с. 12]. Такім чынам, беларуская мова або гаворка («наречие») не паходзіць ад велікарускай, а развіваецца адначасова з блізкароднасных, але асобных племянных элементаў [3, с. 12]. Асновай беларускага племені былі тыя старыя плямёны крывічоў, дрыгавічоў і іншых, а іх галоўнымі пунктамі былі Полацк, Ізборск і Смаленск [3, с. 12]. Некаторыя ідэі А. Пыпіна пераклікалася з поглядамі М.І. Надзеждзіна [4, с. 65–115] аб удзеле продкаў беларусаў у каланізацыі басейна Акі і вярхоўяў Волгі [3, с. 12]. Аб'ектыўнасць праявіў А. Пыпін і ў ацэнцы ўзаемаадносін усходніх славян з літоўцамі і палякамі [3, с. 13–14].

Ва ўгоду пануючай традыцыі час ад часу даследчык паралельна з тэрмінам «беларуская народнасць» (або «беларускае племя» ці «літоўскія людзі») выкарыстоўваў паняцці «заходнеруская народнасць» або проста «руская народнасць» (непасрэдна ў дачыненні да беларусаў) [3, с. 14–15, 20]. Цікавай асаблівасцю пры гэтым з'яўляецца выкарыстанне паняцця «рускі» пры апісанні падзей, якія насілі станоўчую ацэнку¹, у той жа час пры разглядзе бед рэгіёна часцей выкарыстоўваецца тэрмін «беларускі».

Працэс этнічнага развіцця ва Усходняй Еўропе даследчыку прадстаўляўся наступным чынам. Этнічныя працэсы ў Маскоўскай Русі і Русі Бelay (як і ў паўднёва-заходняй Русі) працягалі незалежна адны ад адных. Пры гэтым

пэўныя традыцыі, узнікшыя ў Бelay Русі, распаўсюджваліся на Маскоўскую Русь [3, с. 19].

На XVII ст. даследчык прызнае наяўнасць этнічнага адрознення паміж славянскім насельніцтвам Усходняй Еўропы. Апрача прызнання факта наяўнасці некалькіх народнасцей сярод «рускіх» славян, А. Пыпін вызначыў і прычыны іх фарміравання. Па-першае, край здаўна (яшчэ ў дамангольскія часы) меў свае мясцовыя асаблівасці адносна Русі ўсходняй (маецца на ўвазе Масковія). Па-другое, дзяржаўны побыт беларусаў складваўся асобна, а затым на працягу шэрагу стагоддзяў край жыў у палітычным адзінстве з Польшчай. Па-трэцяе, на побыт беларусаў моцна ўплывалі палякі, чыё ўздзеянне А. Пыпін фіксаваў да 1860-х гг., а ў апошніх адгалосках нават да пачатку 90-х гг. XIX ст. [3, с. 33–35].

Даследчыкі ў другой палове XIX ст. звярталіся да праблем, якія раней не выступалі аб'ектам самастойнага разгляду. Так, працяглы час вучоныя не прысвячалі спецыяльныя работы пытанням аб лакалізацыі і этымалогіі тэрміна «Белая Русь», а толькі выказвалі на гэты конт асобныя ідэі і меркаванні. Уласна як самастойная гэта праблема была пастаўлена толькі ў канцы XIX ст., калі ў знакамітай энцыклапедыі Ф.А. Бракгаўза і І.А. Ефрона публікуецца артыкул А.В. Экзэмплярскага «Белая Русь» [5, с. 173–174]. У сувязі з гэтым у 1891 г. у часопісе «Живая старина» друкуюцца два артыкулы, прысвечаныя дадзенаму пытанням. Першы належаў рэдактару «Живой старины» Уладзіміру Ламанскаму. У ёй аўтар увёў у навуковы ўжытак шэраг крыніц і выказаў ідэі і меркаванні, якія сталі пазней найбольш распаўсюджанымі ў расійскай навуцы. Другі артыкул належыў А.А. Патэбні і ўяўляў сабой этымалагічныя развагі над некаторымі тэрмінамі, у тым ліку і тэрмінам «Белая Русь». Фактычна артыкул А.А. Патэбні стаў першым філалагічным даследаваннем пытання, прысвечанага гэтай тэмацы.

Адно з першых этымалагічных версій назвы «Белая Русь» прапанаваў яшчэ В. Тацішчаў. Ён выводзіў гэту назву ад колеру валоў або адзення мясцовых жыхароў. У XIX ст. і асабліва ў яго другой палове гэта версія ўжо лічылася састарэлай. Былі прапанаваны новыя варыянты. Напрыклад, прапаноўвалася выводзіць яе ад паняццяў «вольны» і «незалежны». Белымі ва ўсходніх славян называліся вольныя ад цягла месцы, сінонімамі з'яўляліся словазлучэнні кшталту «белы свет», «вольны свет» і г. д. З такіх пазіцый сыходзіў і А.А. Патэбня. Ён лічыў, што сваё імя Беларусь атрымала, застаўшыся вольнай ад татара-мангольскай навалы XIII ст. [6, с. 119]. З гэтай думкай не пагаджаўся У. Ламанскі. Ён лічыў, што нельга было казаць

¹ Напрыклад, калі ўказваецца на «рускае» заканадаўства ВКЛ, на «рускую» мову суда, адміністрацыі і самаго двара князя і г. д.

аб вольнасці Дзвінскай зямлі (а менавіта тут, на яго думку, узнікае імя «Белая Русь»), паколькі апошня «цярпела» ад лацінян-немцаў і ад паганцаў літоўцаў. Не была яна вольнай, па яго меркаваннях, і ў часы ВКЛ [7, с. 245, 247]. Пра сачыўшы вядомыя на той час першыя згадкі аб Вялікай, Малой і Белай Русі, У. Ламанскі прыйшоў да высновы аб іх адначасовым узнікненні. Дакладны час іх узнікнення і распаўсюджання ён адносіў не пазней за XIII ст. Праз сто гадоў, у XIV ст. узнікае найменне «Чорная Русь». Слушнымі выглядаюць у артыкуле яго тлумачэнні, чаму ў перыяд ВКЛ больш шырока выкарыстоўвалася назва «Літва», чым «Белая Русь» [7, с. 248, 250].

Версія В. Тацішчава аб паходжанні імя «Белая Русь» ад колеру валасоў і адзення беларусаў у новай афарбоўцы зноў прагучала ў канцы XIX ст. у Я.Ф. Карскага, які звярнуў увагу на пашыранасць у гісторыі традыцыі называюць суседнія народы па іх знешнім выглядзе. Ён нават меркаваў, што магчыма шукаць аналогіі ў Чырвонай і Чорнай Русі. У адрозненне ад сваіх папярэднікаў Я. Карскі выказваўся за неадначасовае ўзнікненне тэрмінаў «Вялікая Русь» і «Малая Русь» з назвай «Белая Русь» і лічыў, што апошні ўзнікае пазней як падабенства да яго [8, с. 118].

У гэтым і іншых даследаваннях Я. Карскага пад тэрмінам «Беларусь» разумелася ўжо ўся тэрыторыя, заселеная беларускім этнасам, які размаўляе на беларускай мове і мае іншыя агульныя прыкметы. Распаўсюджанне і паступовае замацаванне гэтага тэрміна за этнаграфічнай тэрыторыяй Беларусі адбываецца ў другой палове XIX ст.

Абмежаванне Беларусі толькі рэгіёнам Падзвіння і Падняпроўя ў другой палове XIX ст. ужо выклікала ў даследчыкаў сур'ёзныя супярэчнасці. Так, П. Бяссонаў крытыкаваў І. Турчыновіча, аўтара працы «Агляд гісторыі Беларусі з найстаражытных часоў» (1857 г.), за тое, што той падзяляў Беларусь на дзве часткі: «Беларусь» (да ракі Беразіны) і «Літву» (захад Беларусі). П. Бяссонаў лічыў неабходным называць Беларуссю ўсю тэрыторыю, заселеную беларусамі [9, с. XIII]. Адпаведна, назва «беларусы» павінна была распаўсюджвацца на ўвесь беларускі этнас.

Тэрмін «Беларусь» у першай палове XIX ст. насіў не столькі этнічны, колькі геаграфічны характар. Саміх беларусаў, за выключэннем назваў, звязаных з ідэалогіяй і палітычнай кан'юнктурай (такіх, як «заходнерусы», «праваслаўныя рускія», «мясцовыя праваслаўныя рускія» і г. д.), на працягу ўсяго XIX і нават у пачатку XX ст. называлі «беларусамі», «літвінамі» і «палешукамі». Можна было сустраць яшчэ тэрміны, кшталту «чарнаруссы», «пін-

чукі» і «бужане» ў дачыненні да насельніцтва захаду Беларусі [10, с. 150–153]. У адносінах да беларусаў-каталікоў часта ўжываўся этнонім «палякі». Тут сваю ролю адыграла старая традыцыя вызначаць прыналежнасць народа па яго веравызнанні.

У канцы XIX – пачатку XX ст. уздымаецца важнае для разумення працэсу этнагенезу беларусаў пытанне аб лакалізацыі тэрыторыі дагістарычнай Літвы (як варыянт «Літвы Міндоўга») [11, с. 95–102; 12, с. 60–94; 13, с. 1051–1054]. У прыватнасці, А. Сабалеўскі, грунтуючыся на аналізе летапісаў і дыялектнай лексікі Смаленскай губерні, прыйшоў да высновы аб немагчымасці знаходжання летапіснай Літвы на тэрыторыі блізкай да Вільны і Трок. Даследчык быў схільны змяшчаць яе ў межах Віцебскай і Смаленскай губерняў [13, с. 1053]. А наўнасьць ў старажытнасці балцкага насельніцтва ў межах некалькіх расійскіх губерняў (Маскоўскай, Калужскай і Арлоўскай) А. Сабалеўскі атажсамліваў з летапіснай Голяддзю [13, с. 1054]. Па меркаванні К. Бястужава-Руміна, старажытныя літоўцы насялялі губерні Ковенскую, частку Віленскай, Сувалкскай, Мінскай і Гродзенскай [14, с. 82]. На канец XIX ст. было даказана, што ў этнагенезе беларусаў апрача славян бралі ўдзел і балты.

Палітычная і ідэалагічная складовыя аказвалі выключна вялікі ўплыў на навуковыя погляды значнай большасці даследчыкаў. Зацікаўленасць расійскага ўрада ў вывучэнні Беларусі з мэтай доказу яе рускасці прывяла да ўтварэння шэрагу афіцыйных навуковых структур і актывізацыі функцыянавання раней існуючых, якія ў сваёй дзейнасці закраналі і праблемы этнагенезу беларусаў: Віленская археаграфічная камісія, Рускае геаграфічнае таварыства і інш.

Сітуацыя з даследаваннямі этнагенезу беларусаў у гэты перыяд мела сваю ўнікальнасць: з аднаго боку, паўстанне 1863–1864 г. і яго наступствы ўнеслі яшчэ больш значны, чым гэта было раней, палітычны змест у вывучэнне этнагенезу беларусаў, а з другога – актывізавала на даследаванне гэтай праблемы тыя сілы, якія раней ёй не цікавіліся. Больш таго, імкнучыся давесці правільнасць сваёй пазіцыі адносна рускасці або польскасці беларускага рэгіёна, даследчыкі ўводзілі ў навуковы ўжытак ўсё большую колькасць матэрыялаў археаграфічнага, этнаграфічнага, мовазнаўчага, фальклорнага характару. Усё часцей выкарыстоўваліся даныя з археалогіі, статыстыкі і тых галін, якія раней не прыцягваліся да разгляду этнагенезу беларусаў. Апублікаваныя матэрыялы (нават з чыста вузкапалітычнымі мэтамі) нярэдка насуперак жаданню аўтараў аб'ектыўна сведчылі на карысць існавання беларускага народа.

Літаратура і крыніцы

1. *Беляев, И.Д.* Рассказы из русской истории. Кн. 4. Ч. 1. История Полоцка или Северо-Западной Руси с древнейших времен до Люблинской унии / И.Д. Беляев. – М.: Синод. тип., 1872. – 458 с.
2. *Коялович, М.О.* Чтения по истории Западной России / М.О. Коялович. – СПб.: Тип. А.С. Суворина, 1884. – XII, 349 с.: 1 л. карт.
3. *Пыпин, А.Н.* История русской этнографии. В 4 т. Т. 4. Белоруссия и Сибирь / А.Н. Пыпин. – Минск: БелЭн, 2005. – 256 с.
4. *Надеждин, Н.И.* Об этнографическом изучении народности русской / Н.И. Надеждин // Записки русского географического общества. – 1847. – Кн. 2. – С. 61–115.
5. *Экземплярский, А.* Белая Русь / А. Экземплярский // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1891. – Т. 5. – С. 173–174.
6. *Потебня, А.А.* Этимологические заметки / А.А. Потебня // Живая старина. – Вып. 3. – СПб., 1891. – С. 117–128.
7. *Ламанский, В.И.* Белая Русь / В.И. Ламанский // Живая старина. Вып. 3. – СПб., 1891. – С. 245–250.
8. *Карский, Е.Ф.* Белорусы. В 3 т. Т.1. Введение к изучению языка и народной словесности / Е.Ф. Карский. – Вильна: Изд-во Вилен. генерал-губернатор. упр., 1904. – X, 466 с.
9. *Бессонов, П.* Белорусские песни, с подробными объяснениями их творчества и языка, с очерками народного обряда, обычая и всего быта / П.А. Бессонов. – М.: Тип. Бахметева, 1871. – LXXXI, II, 176 с.
10. *Бобровский П.* Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Гродненская губерния. Ч.1. Приложения. – СПб.: Гл. упр. Генер. штаба, 1863. – 247 с.
11. *Вольтер, Э.А.* Город Мендовга или где искать Летовию XIII века / Э.А. Вольтер // Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук. Кн. 3. Т. XIV. – 1909. – С. 95–102.
12. *Кочубинский, А.А.* Территория доисторической Литвы / А.А. Кочубинский // Журнал министерства народного просвещения. – 1897. – № 1. – С. 60–94.
13. *Соболевский, А.И.* Где жила Литва? / А.И. Соболевский // Известия Императорской Академии Наук. – Т. 5. – 1911. – № 15. – С. 1051–1054.
14. *Бестужев-Рюмин, К.Н.* Русская история. Ч. 1. / К.Н. Бестужев-Рюмин. – СПб.: Тип. А. Траншеля, 1872. – 742 с.

Summary

The article examines the origin and ethnical history of the Belarusians in the science in the 60-90s of the 19th century. The questions of the development of the basic ethnogenetic conceptions of the specified period are examined: the Great-Russian conception and the Polish one. The reasons for such long preservation of these conceptions are determined, the variants of their evolution are taken up. The different scientists' opinions on the origin of Belarusians and their ethnic development are analyzed, and also there are some terms' definitions which were used by the scientists of the mentioned period to construct their theories of the Belarusians' ethnogenesis.

Паступіў у рэдакцыю 17.01.2011 г.

УДК 94(476):39

В.Л. Блішч,

старшы выкладчык кафедры міжнароднага турызму ІПД

ЭТНАГРАФІЧНАЯ СПАДЧЫНА: КАТЭГАРЫЯЛЬНЫ АНАЛІЗ І ТЭРМІНАЛАГІЧНЫ КРУГ

Катэгорыя «этнаграфічная спадчына» з'яўляецца часткай паняцця «культурная спадчына», якое разглядаецца як ключавая прыкмета ў вызначэнні сутнасці культуры (Ю.М. Лотман, М.С. Каган, Т.П. Міронава, Э. Дарашэвіч) [1], як сховішча калектыўнай памяці (П. Нара, Ю.А. Вядзенін, М.Я. Куляшова і інш.) [2]. Але калі культурная спадчына выкарыстоўваецца ў межах спецыялізаваных навуковых дысцыплін досыць даўно, то этнаграфічная спадчына не з'яўлялася прадметам навуковага аналізу ні ў айчынных, ні ў замежных гуманітарных даследаваннях, ні ў міжнародных дакументах па ахове сусветнай культурнай спадчыны.

Мэта дадзенага артыкула – спроба выявіць сутнасныя характарыстыкі этнаграфічнай спадчыны, якія павінны складаць базіс дадзенага паняцця.

У катэгорыю «этнаграфічная спадчына» ўваходзяць паняцці «народная культура», «традыцыйная культура», «этнічная культура», якія часта разглядаюцца як сінонімы (Э.С. Марка-

ран, Н.Г. Міхайлава, П.Г. Ігнатовіч) [3]. Аднак не ўсе даследчыкі згодны з тым, што традыцыйная і этнічная культуры ідэнтычныя па змесце, паколькі «самай істотнай уласцівасцю традыцыйнай культуры з'яўляецца яе сацыяльная і тэрытарыяльная замкнёнасць, самадастатковасць, лакальнасць», тады як для з'яўлення этнічнай ідэнтыфікацыі неабходны кантакт носьбітаў розных відаў культур [4]. Выклікае крытыку і вызначэнне «народная», паколькі дадзены тэрмін валодае «класавай і ідэалагічнай неабгрунтаванасцю» [4]. Н.І. Чыстоў таксама прапануе адмовіцца ад вызначэння «народная» і замяніць яго на тэрмін «простанародная» [5]. Часта народная культура выступае сінонімам сялянскай, земляробчай культуры, якая захавала сваю патрыярхальнасць [6, с. 9], што, безумоўна, абмяжоўвае дадзеную культуру толькі гэтым сацыяльным пластом.

А.В. Косціна і А.С. Каргін прапануюць замяніць паняцце «традыцыйная народная культура» на паняцце «традыцыйная культура», таму што яно больш дакладна адлюстроўвае